ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК: 94(4):262.14“17/18”

М.Ю. Степанов

СТАВЛЕННЯ ДО НАРОДІВ-СУСІДІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ПОЛЕМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII ст.

В українських православних полемічних працях кінця XVI – початку XVII ст. ставлення до інших народів визначалося переважно конфесійними чинниками. Мало місце різко негативне відношення до всіх нехристиян, а також – до “єретиків”. Це не унеможливлювало мирного співіснування з ними у світських питаннях. Ставлення до католиків коливалося від різко негативного у церковних консерваторів до терпимого у світських авторів. Православні народи сприймалися як духовно рідні; у спорах з католиками українські полемісти їх всіляко захищали.

Ключові слова: *полемічні праці, конфесія, єретики, католики, православні*

Постановка проблеми. Основний масив православних полемічних творів кінця XVI – початку XVII ст. створювався в умовах панування конфесійного розуміння “руського народу” (українсько-білоруської спільноти). Після Люблінської унії Київська православна митрополія залишилася одним з небагатьох інститутів, які об’єднували східнослов’янські землі Речі Посполитої (історичну Русь) і представляли її як єдине ціле. У цих умовах термін “народ” ставав дедалі тісніше пов’язаним з конфесійністю. Поєдання “народ-віра” настільки “зрослося”, що, кажучи про “руський народ” у конфесійному сенсі, православні виключали з нього осіб неправославного віровизнання.

Зазначимо, що поруч із етно-конфесійним розумінням “руського народу” існували й інші візії, наприклад уявлення про “руський народ” як один з політичних народів Речі Посполитої. Але висвітлення цих сюжетів виходить за межі цієї розвідки.

Оскільки одним із методів дослідження є термінологічний аналіз, не можна уникнути цитування термінів і висловлювань, які в умовах сучасності вважаються образливими або принизливими. Автор наголошує, що не поділяє ксенофобських, расистських або інших людиноненависницьких поглядів, а вживає зазначені терміни винятково в наукових цілях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема рідко потрапляла в поле зору дослідників, надто істориків. Такою ж байдужістю позначені й останні десятиліття розвитку української та зарубіжної історіографії. Це створює додаткові труднощі в осмисленні заявленої проблеми, хоча й позбавляє обов’язку проводити відповідний аналіз.

Мета. Її визначаємо предметом дослідження у контексті характеру залучених і опрацьованих джерел. Конкретно йдеться про феномен ставлення, яке простежуємо в українській православній полемічній літературі кінця XVI – початку XVII ст. до народів-сусідів.

Виклад основного матеріалу. Ставлення до інших народів, відповідно до конфесійного розуміння “православної Русі”, визначалося здебільшого віровизнанням цих народів. Характерну для того часу класифікацію чужих етно-конфесійних спільнот зустрічаємо в “Ключі Царства Небесного” Г. Смотрицького [1, 222]. Весь світ він розділяє на “невірні” народи (себто народи, які не сповідують Ісуса Христа), “проти вірні” (себто такі, які сповідують Ісуса Христа невірно) і “правовірні” (ті, хто сповідують Ісуса Христа правильно і є в духовному сенсі спорідненими).

“Невірні”. Окрім цього терміну, вживалися й інші, які давно та стало увійшли до обігу й передавали їхню нехристиянську сутність: “боговбивці”, “вороги Бога”, “богопротивні”, “нехрещені”, “неприятелі вірі Христовій”, “невірники”, “вороги християнського імені” [2, 857–858,884–885; 3, 334; 4, 28,40; 5, 318] тощо. У категорію “невірних” у Речі Посполитій

включали мусульман (турок, татар) та іудаїстів (євреїв, караїмів). Перших називали, крім етнічних (турки, турчини, татари) і релігійних термінів (бусурмани, магометани), також "поганами" [1, 216; 6, 1055,1077 та ін.], поділяючи характерне для християн того часу уявлення про мусульман як про язичників. Других називали, як правило, етнонімами "еврей", "іудей" або "юдей" (обидва ці терміни – щодо біблейської історії) й, частіше, "жид".

Нехристиянський світ відтак ставав розділеним за біблейським принципом – на іудеїв та язичників. "То Євангелія! – пише для русинів єзуїт П. Скарга, процитувавши уривок зі Святого Письма. – Хтож їй вірити не хочет, сам толко поганин и жид!" [7, 246]. Г. Смотрицький пише, що православним треба активніше полемізувати з опонентами: "А в таковых (речах) и жидове, и єретикове, и бусурманы молчанієм не терпят, як вы" [19, 216]. Автор "Перестороги" перераховує "невірні" народи, які жили в Речі Посполитій [4, 55].

На думку православних письменників, "невірні" були зразком найглибшого релігійного падіння, аж до віддання себе під владу сатани. В. Острозький писав, що "богопротивных жидов капища, або лукавые их соньмицы, яскини разбойничи, бісом суть обиталище, а не толко то, но и самыя тіла и души их... в истину бісовом жилище…" [2, 884]. І. Вишенський називав мусульман "прелщеными от діяволского слуги и лжепророка Махомета" [3, 334].

"Невірні" не завжди прислужували сатані. В. Острозький підкреслює заслуги "прежних премудрых жидов Филона, Іосифа…". Але потім через "законопреступленіа их што на Христа Спаса нашего, погасли всі доброты жидовскіе…" [2, 858–859].

Головними винуватцями падіння іудеїв були, на думку Х. Філалета, їхні "старші", які приховували правду від простих євреїв. Усьому виною монополія іудейських учителів на вирішення духовних справ: "Наука то и росказаньє… жидовских докторов, рабина и рабасы, которыє в Талмуті незличоную реч спросных, глупых, бридливых, Божему, прироженому и писаному праву противных, фалшов и кламств написавши, под потопленьєм тому всему, своим жидом вірити росказали…" [8, 1252].

Між іншим, цікаву паралель проводив І. Потій, коли пропонував православним приєднатися до святого престолу: "…Христос Бог наш з народу еврейского пошол по плоти, и апостолове Єго жидове были, которыє однак не зостали в жидовстве, але по всему світу розбіглисє проповідати віру Христову" [6, 1079].

Попри це, окремі позитивні моменти продовжували зберігатися в іудаїзмі досі. Наприклад, у євреїв використовується "правильна методика обрахування Пасхи" [2, 858].

І. Вишенський знаходив позитивні риси і в мусульман: мощі деяких православних святих вони "почитают…, блажат и величают; ибо не токмо от христіянскаго рода, но и от самых невірных турков бісныє, приходяще, прощеніє и свободу от недух и страстей относят, получают…" [9, 192]. В іншому місці Вишенський вважав можливим похвалити турецьку світську владу, зокрема за її віротерпимість: "Турки честнійшіє єст пред Богом в суді и правді якой-такой нежели крещеные ляхи…" [3, 334]. У цьому вислові, як і в інших подібних, добре помітне завдання, яке ставив перед собою автор: не виправдовувати "невірних", а показати глибину падіння "проти вірних" (у цьому разі "ляхів").

Православні наполягали на сегрегації православних щодо невірних та єретиків, щоб випадково не перейняти в них яких-небудь негідних звичаїв. В. Острозький писав про те, що ім'я Боже "в истину бо хулимо или блюзнено єсть не толко жидами, но и нікоторыми христіаны, посполитаючими с ними, которыє те толко абы ся скверными жидами, яко богоубійцами, брыдити мели, но и над подручниками своими властельми их поставляют, и христоименитыя люди, честною кровію Христовою откупленые, запродаючи имінія свои жидом, поневоляют". Тоді як євреїв треба вважати своїми "врагами и противниками" [2, 884].

Православні думали, що одним із головних завдань релігій "невірних" є протистояння християнству. В. Острозький казав про євреїв, що "везді помеж их ни о чом, єдно о поруганю Сына Божіа, и о проклинаню и о омаленю христойменитых людей по вся дні упражненіе" [2, 885]. Х. Филалет наголошував, що влада турецького султана тиранська [8, 1750], спрямована проти християн.

Водночас, оскільки турки не забороняли на захоплених ними землях сповідування православної віри, православним-неуніатам важко було не використати цього факту в полеміці проти уніатів і католиків. Той самий Філалет підкреслював, що такої кривди, як православні в Речі Посполитій, "христіане, в неволі турецкой живучи, з ласки Божей не терпят! Бо еще ніколи до пріймованья розной віры людей за преложеныє духовныє не суть

приневоляни…" [8, 1786]. Тої ж думки й автор "Перестороги": "Кгды юж тот тиран утвердил своє панство… зобрал поганин люд до купы, позволив, абы патріарха на столиці своїй сиділ, владзу духовную абы тримал… дань певную… давши, вольні не только набоженства, але и ремесла, кгрунтов… абы заживал кождый, позволил… Так то так Бог предивным чудом устроил, же тот поганин, который головным неприятелем вірі Христовой єст, а так, рад не рад, яко пес чужих скарбов, сам их не уживаючи, сторожем єст и розхищати их нікому не допущает" [4, 28]. Йов Борецький у "Протестації" теж зазначає, що турки хоч греків "и мечем взяли, а религію их не преследуют" [5, 321].

Отже, православні письменники, хоч і вважали "невірних" ворогами християнства, допускали мирне співіснування з ними; за умови, що це не відіб'ється на чистоті православної віри.

Єретики. До єретиків православні й греко-католики відносили як дохалкидонські конфесії (головно, вірменське віровизнання), так і протестантів (лютеран, кальвіністів, англікан, соцініан та інших антитринітаріїв). За винятком вірмен, єретики, в уяві православних, не формували окремих народів, а виступали відносно русинів, поляків такою собі зовнішньою силою, з якою можна було вступати в різноманітні стосунки.

І православні, і католики здебільшого не включали одне одного в поняття "єретик". Це відбивало незавершеність на той час процесу догматичного розходження православних і католиків, відповідало відомій традиції розподілу неортодоксальних християн на єретиків (які не визнавали правильних догматів віри) і розкольників (визнавали догмати, але порушували канони). Тож для католиків "противірні" складалися з єретиків і православних-схизматиків, а для православних – з єретиків і католиків-латинників, а пізніше – й уніатів. Навіть В. Острозький не включав "латинників" до числа єретиків [2, 660]. Тільки ортодокс І. Вишенський називав так усіх неправославних християн.

Щодо вірмен існували певні складнощі. Хоча, зазвичай, вони й опинялися поруч із іншими єретиками, нерідко їх виокремлювали у спеціальну групу, як це робив В. Острозький [2, 660]. Безумовно єретиками вважали лютеран, кальвіністів, а також тих, кого уніат І. Потій охарактеризував як "тыє, которых євангеликове саміж за геретики мают, новокрещенцы" [10, 161]. Церковна влада вживала конкретних заходів, спрямованих на відокремлення від єретиків, недопущення змішаних шлюбів, неприйняття православними єретиків за кумів.

Отже, ставлення православних письменників-русинів кінця XVI – початку XVII ст. до єретиків було радше негативним, незважаючи на союз православних і протестантських політиків і на відомий вплив протестантизму на тогочасне православне богослов'я та обрядність. На єретиків дивилися як на чужий руському народові елемент, чому значною мірою сприяла релігійна оцінка цієї групи.

Католики. Для йменування католиків та їхньої церкви вживали терміни: "церков католицька", "костел католицький", "церков римська", "католики", "римської віри люди", "латинники", "латини", "латинська віра", "римський Західний костел", "римляни"; на відміну від католицької, римо-католицьку церкву називали "латино-римською"; православні використовували термін "папірники" [5, 326; 10, 146; 11, 206; 12, 478; 13, 581].

Наявність могутньої католицької церкви, яка протистояла православ'ю та мала під своїм омофором багато народів, вимагало богословського й історичного пояснення. Адже християнська свідомість припускала існування лише однієї Святої Соборної Апостольської Церкви, решта ж, за словами І. Вишенського, "отпали в прелест, заблудили и в ад адовыми враты затворени сут" [3, 307].

Як відомо, католики пояснювали існування двох церков, що претендували на апостольський спадок, тим, що внаслідок Великої схизми 1055 р. Східна церква "відокремилася" від "Вселенської" (католицької), втративши цим самим Божу благодать. Православні ж звинувачували в розколі римського папу, одного з п'ятьох патріархів, який "розгордився" й "возомнив" себе главою християнського світу, що в свою чергу призвело до втрати Заходом Божої благодаті. І. Вишенський зазначав, що раніше Західна церква породжувала справжніх святих, але після її відпадіння від Вселенської церкви на святопліддя вона вже не здатна. Він не мав особистої ворожнечі до католиків, а лише демонстрував їхню духовну ницість з метою захистити "руской віры церков" [9, 200,205].

Католикам, за давньою традицією, приписували найбільш потворні гріхи. Публіцисти всяким способом застерігали єдиновірців від близьких контактів з "мрачнотемними

римляни", від навчання в їхніх школах, від поїздок за кордон до європейських католицьких країн, що могло призвести до переходу в католицтво внаслідок сприйняття брехні або церковного насилля(див. похвалу Клірика князю Острозькому за його домосідство, значною мірою завдяки якому князь "цвіту і кглянсу віры прародительної своєї чужими пстротинами не помазал" [14, 408]). Нерідкі в публіцистичних пам'ятках попередження про небезпеку міжконфесійних шлюбів, які часто-густо є причиною переходу православного чоловіка чи дружини в католицтво. "Читаючи кроники польскіи, знайдеш о том достатечне, як поляци рускіи панства поосідали, поприятелившися з ними и цорки свои за русинов давши, через них свои обычаи оздобніи и науку укоренили…", – писав автор "Перестороги" [4, 27].

Православні русини систематично стикалися з католиками в самій Речі Посполитій, тому, подібно до того, як в їхній свідомості міцно затвердився зв'язок "руського народу" з православ'ям, затверджується й уявлення про синонімічність понять "католик" і "поляк" ("лях"), "католицька віра" й "лядська віра". Незважаючи на популярність польської літературної мови у Русі, вона, як і латина, стали сприйматися як властивості католицької релігії. Такий зв'язок польського й католицького зайвий раз підтверджував уявлення про народ як про певну спільноту, тісно пов'язану з власною конфесією, ліг в основу механізму перенесення ставлення до католиків на ставлення до польського народу, а в подальшому – й навпаки, ставлення до поляків на ставлення до католицтва взагалі.

Ще в трактаті "Про єдність" П. Скарга скаржився на те, що православні вважають католиків ледве не єретиками й невірними. Особливо це стосується Московії: "А в Москві – така гидота: християнина римської віри вважають поганом і вважають за послугу Богові такого страчувати й вбивати" [12, 478]. І. Потій зазначає, що після відвідання католиком православного храму він вважається "оскверненим", і навпаки, "наши (православні. – М.С.) посполите звыкли се брыдити костелами и церымоніями рымскими" [15, 993,997], а також, зазначається в "Гармонії", й їхніми євхаристичними святинями [11, 202]. Така оцінка православної релігійності має відношення, звісно, передусім до буденної свідомості. Але й на вищому рівні православні говорили про "латинскую злоковарную душу, услипленную и насыченную поганскими тщеславными и гордыми догматы" [3, 314,324,367]. Головним завданням "Казання" Стефана Зизанія було доведення того, що римський папа (не конкретний папа, а весь інститут папства) нібито є антихрист.

Незважаючи на все це, стосунки православних і католиків у повсякденному житті склалися тривалий час нормально, й "пошкодженість" католицтва не дуже заважала православним із католиками спілкуватися, торгувати, укладати шлюби. Вдар по цих стосунках, що склалися, нанесли, на думку православних, католики своєю календарною реформою, своїм ставленням до Русі як до "небачной, упорной и крнубрной"[1, 230,232]. Православних обурювали насилля з боку католиків, викликані запровадженням нового календаря й, особливо, змушенням до прийняття Берестейської унії. "Що нас, русь, з римлянами сильніше посварило, як не ця брехлива унія, тож… вони наше віровизнання сварять, а ми – їхнє, хоча багато в чому вони й єдині?", – писав Мелетій Смотрицький [16, 405]. Запровадження Берестейської унії, сприйняте як вторгнення народу – носія недосконалої віри у релігійне життя свого народу – носія правдивої віри, призвело до того, що православні-неуніати перетворили своє негативне ставлення до католицтва, багатократно підсилене, на обурення поляками.

Радикально налаштовані львівські братчики, які тривалий час зазнавали конфесійної дискримінації, розвивали уявлення про те, що загострення протистояння в Речі Посполитій після Берестейської унії є всього лиш логічним продовженням давнього конфлікту польського й руського народів. Отак, на думку автора "Перестороги", поляки хитрістю оволоділи Руссю, після чого розграбували її [4, 27].

Отже, відбувалося не лише "зрощення" понять "католик" і "поляк" у православній руській свідомості, а й перенесення ознак кожного з них на інше. Обережно-вороже сприйняття католицтва взагалі впливало на відношення русинів до поляків; у свою чергу погіршення ставлення до західних народів, по-перше, часто було зумовлене конфесійним чинником і, по-друге, ускладненим відношенням русинів до поляків і польської влади.

Православні. Щодо православних народів використовувалися ті самі означення, що й відносно свого "православного народу руського": "православний народ", "рід християнський", "грецьке православ'я", "церква Східна грецька" тощо.

Почуття православної спорідненості, успадкування Руссю "грецької релігії" стало важливим елементом етно-конфесійної самосвідомості русинів. Але спорідненість православних не обмежувалася спадкоємництвом, вона суттєво впливала й на оцінку реалій сучасного світу. Г. Смотрицький казав про православний світ як про "річ посполитую обоих народов, кгрецких и руских, и иных всіх им єдиновірных по многих и далеких краях світа широко и славно разширеных" [1, 218].

І. Вишенський із захопленням описував межі поширення православ'я, яке "наченши от всходных сторон и до западных не доходячи, где православніи со папіжники смішаются, яко у Венеціи, Крыті и других націях, и на полудне и полночи кождый отмінный своим голосом зовомый язык, а меновите греци, арапи, сиверани, серби, болгаре, словяне, арабанаши, мултяне, богданци, москва и наша русь…" – скрізь воно єдине й зветься єдиним словом "християнство" [3, 328]. Вишенський підкреслює святопліддя сербського й болгарського народів, чиїх святих вшановують навіть турки [9, 192].

За всього захоплення обширністю православного світу православними русинами, для них світове православ'я було передусім за все співтовариством, "річчю посполитою", як пише Г. Смотрицький, двох народів – грецького й руського. У буденній свідомості уявлення про "східну релігію" затвердилося як союз "греків і русі" або "народи руські, що стоять при греках" [12, 223], як їх визначив П. Скарга, тож балканські слов'янські православні народи нерідко включали в загальне поняття "греки".

У зв'язку з тим, що церковну унію було укладено в локальному варіанті, важливим завданням уніатської пропаганди було показати законність і користь відокремлення русі від греків. Задля цього греків виставляли як втілення всяких вад, що розвинулися внаслідок церковної схизми й утрати православним Сходом Божої благодаті.

Православні всіляко захищали греків від нападок з боку католиків. При цьому особливий акцент вони робили на тому внеску, який зробили греки в розвиток християнського вчення: "А кому на світе може быти тайно, – писав Г. Смотрицький, – же з греков философы, з греков богословцы увесь світ маєт, без которых и… Рим ничого не знаєт?" [1, 219]. Православні заперечували, що в грецькій церкві вад більше, ніж у римській, підкреслювали богоспасенність саме Східної церкви.

Цікавою була дискусія щодо факту підпорядкування греків турецькій владі. Католики наполягали, що підпорядкування християн іновірцям свідчить про неблаговоління до них Бога, й тому Бог показує, що справжня церква – не Східна, а Західна. Православні ж полемісти у відповідь відстоювали ідею, яка бере початок ще в ранньохристиянській традиції, про справжність саме гонимої церкви, про те, що Бог карає й врозумляє якраз тих, хто Йому особливо любий [8, 1570–1574].

З цією тезою не погоджувався І. Потій: "Коротко пытаю тебе, – звертався він до Клірика, – єсли то єст милость Божая, коли турчин берет их дети што-навыборнейшіє и, отвернувши их от отеческоє веры и набоженства, до своєє поганскоє и кламливоє секты прыворочаєт, а потом ими против христіян воюєт, якож то єст напотужнейшая оборона и сила турецкого войска з оных, которых зовут яничарми?" [6, 1099]. З цим аргументом важко було не погодитися, тим більше що православні поза цією дискусією й самі казали про те, що "панство грецкоє свитскоє прийшло в руки сарацинскіи за гріхи христіянскіи", як це робить автор "Перестороги" [4, 28]. Однак православні знаходили нові й нові аргументи на підтвердження своєї позиції. Захарія Копистенський у "Палінодії" писав: "Року осмсотного Лев папеж, имене того Третій, царство заходнєє от всходних цесарев греков оторвал. През што змаленоє панство в остатку своєм до турков отошло, леч не за грех в вірі (тая бовім цілая и ненарушоная во всем єст и будет, як завжди была)…" [11, 817].

Отже, положення в православних країнах і ставлення до них стали аргументами в руках православних і греко-католицьких полемістів. У зв'язку з цим привертають увагу відносини з тогочасною Росією.

В українсько-білоруських пам'ятках ця країна йменується зазвичай "Москва", "Московська земля". Іноді в джерелах зустрічається й термін "Велика Руссія" – в сусідстві з терміном "Мала Руссія", який позначали Україну й Білорусь [17, 9].

П. Скарга, звертаючись до руського народу, писав: "Я знаю, що тебе від цього (себто, від унії. – М.С.) найбільше відштовхує й, наче пень якийсь, від цієї єдності відгороджує: ти на московські церкви й деякі нинішні державні успіхи Московського князівства, й на людей

тої ж мови й віровизнання оглядаєшся. Але якщо сам роздивишся, які вони вбогі й як практично наполовину в ідолослужіння й у те, що за цим йде, – в погані та непристойні звичаї, зайшли ці московські церкви, й які вони осиротілі в науці, й заражені грубістю й невмілістю, й як вони самі собою, вже без всякого нагляду й без всякої згоди з іншими церквами, врядують, і як під світський вплив потрапили, – дуже швидко цей пень зрушити можеш” [12, 496–497]. І такі погляди були непоодинокі.

Православні полемісти намагалися всяким способом підкреслювати достоїнства православної Московії: її розміри, місіонерську діяльність серед язичницьких народів, православне правління, наявність канонізованих святих. І. Вишенський оспівував “великоруську святість” так: “Пойди, Скарго, в Великую Россію и прочитай истории житій оных святых мужей, чюдотворцов великих, которыє и по смерти мертвыми освященными тілесы своими всякіє страсти, болізни и недуги мирских простых, с вірою к ним приходящих, уздоровляли, бісных исціляли, хромых ходити, сліпым відити, хворым, розными болезньми одержимым, здоровым быти даровали и відоми явно чюдотворили” [9, 192].

Як і в наведеному вище фрагменті, Москву згадували нерідко в тих випадках, коли треба було компенсувати брак чогось у Русі (канонізованих святих, православного правління, власної державності, обширності території тощо): “Аза не широкіє суть мишканя Руских краєв? Аза мала держава и царство Московских земль?” [17, 9].

Православні русини сприймали Московський патріархат, Московію загалом як територію Константинопольської церкви [17, 9]. У перші десятиріччя XVII ст. намітилося дещо інше ставлення. У цей час акцент переміщується з конфесійної на етнічну складову, дедалі більше уваги приділяється історичним проблемам й історичній аргументації. У зв’язку з цим публіцисти почали звертати свої погляди на “московський” народ.

За всієї категоричності суджень, що їх використовували православні публіцисти щодо своєї належності до греко-православної цивілізації, вони зберігали уявлення про спорідненість усього християнського світу, особливо перед лицем “невірних”. Наприклад, Клірик Острозький з болем писав про те, що “в Кримі, в Перекопі и у Очакові… русь, москва, грекове, поляцы, влоши, німцы – всі неволницы: байрам татарскій одностайнє с татарами обходити по неволі мусят” [14, 408].

Висновки. Ставлення православних русинів до інших народів визначалося здебільшого конфесійними чинниками. Мало місце різко негативне ставлення до всіх нехристиянських народів. Це не виключало можливості мирного співіснування й певного спілкування з ними у світських питаннях, але й ці контакти не завжди заохочувалися. Католики в більшості випадків до розряду єретиків не відносилися, а розглядалися як окрема релігійна спільнота, що відпала від православ’я. Ставлення до католиків коливалося від різко негативного (І. Вишенський) до терпимого (Х. Філалет). Великою мірою воно визначалося наявністю польської католицької влади, дії якої підсилювали нелюбов православних публіцистів до католицизму й католиків.

Православні народи (особливо греків) сприймали як духовно споріднених; у суперечках з католиками русинські публіцисти їх всіляко захищали. Особливо тепле ставлення тоді було до Москви. На підставі цієї близькості Русь мала право пишатися не лише своїми досягненнями, а й досягненнями Москви (велика територія, православна монархія, активне місіонерство, наявність канонізованих святих тощо).

Ставлення до кожної конфесійної групи відбивалося на її найменуванні, яке несло оцінний характер. Події в католицьких і православних країнах використовувалися як аргумент в міжконфесійних дискусіях обома сторонами.

Список використаної літератури

1. Смотрицький Г. Ключ Царства Небесного / Г. Смотрицький // Українська література XIV–XVI ст. / Упоряд. В.П. Колосова та ін. – К., 1988. – С. 212–235.
2. Василий, острожский священник. О единой истинной православной вере / Василий // Русская историческая библиотека (далі – РИБ). – Т. 7. – С.Пб., 1882. – Стб. 601–938.
3. Вишенський І. Книжка / І. Вишенський // Українська література XIV–XVI ст. / Упоряд. В.П. Колосова та ін. – К., 1988. – С. 306–368.
4. Пересторога // Українська література XVII ст. / Упоряд. В.І. Крекотень. – К., 1987. – С. 26–66.
5. Протестація Йова Борецького та інших українських єпископів // Пам’ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.): Тексти і дослідження. – К., 1988. – С. 313–327.

6. Потий И. Отпис на лист ниякого клирика Острозского безименного / И. Потий // РИБ. – Т. 19. – С.Пб., 1903. – Стб. 1041–1122.
7. Скарга П. Описаниие и оборона събору руского Берестейского / П. Скарга // Там же. – Стб. 183–328.
8. Филалет Х. Апокрисис албо Отповедь на книжкы о съборе Берестейском / Х. Филалет // РИБ. – Т. 7. – С.Пб., 1882. – Стб. 1003–1820.
9. Вишенский И. Зачапка мудрого латынника з глупым русином / И. Вишенский // Сочинения; подгот. И.П. Еремин. – М.; Ленинград, 1955. – С. 170–205.
10. Потий И. Уния греков с костелом Римским / И. Потий // РИБ. – Т. 7. – С.Пб., 1882. – Стб. 111–168.
11. Гармония Восточной церкви с костелом Римским // Там же. – Стб. 169–222.
12. Skarga P. O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem / P. Skarga // Там же. – Стб. 223 – 526.
13. Skarga P. O rądzie i iedności / P. Skarga // Там же. – Стб. 527–612.
14. Острожский К. Отпис на лист в Бозе велебного отца Ипатиа / К. Острожский // Там же. – Т. 19. – С.Пб., 1903. – Стб. 377–432.
15. Потий И. Освецоному княжети Костентину Острозскому / И. Потий // Там же. – Стб. 983–1040.
16. Obrona Verificaciey // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 8. – К., 1914.– С. 345–442.
17. Вопросы и отвиты православному з папежником // РИБ. – Т. 7. – С.Пб., 1882. – Стб. 1–110.

Одержавно редакцією 19.05.2012
Прийнято до публікації 18.10.2012

Аннотация. Степанов М.Ю. Отношение к народам-соседям в украинской православной полемической литературе конца XVI – начала XVII в. *В украинских православных полемических трудах конца XVI – начала XVII в. отношение к другим народам определялось преимущественно конфессиональными факторами. Имело место резко отрицательное отношение ко всем нехристианам, а также – к "еретикам". Это не исключало возможности мирного сосуществования и общения с ними в светских вопросах. Отношение к католикам колебалось от резко негативного в церковных консерваторов до терпимого в светских авторов. Православные народы воспринимались как духовно родственные; в спорах с католиками украинские полемисты их всячески защищали.*
Ключевые слова: *полемические труды, конфессия, еретики, католики, православные*

Summary. Stepanov M.Yu. Attitude to neighbouring peoples in Ukrainian Orthodox polemical literature at the end of the 16th and beginning of the 17th centuries. *In Ukrainian Orthodox polemical works of the late XVI – early XVII century Orthodox attitude to other nations determined largely confessional factors. There had been very negative attitude to all non-Christian peoples, and – to the "heretics". This does not preclude the possibility of peaceful coexistence and a dialogue with them in secular matters. Attitude to Catholics ranged from strongly negative at the church conservatives to have a tolerant at secular authors. Orthodox peoples were seen as a spiritual family, in disputes with the Catholics Ukrainian polemicists in every way protected.*
Key words: *polemical writings, confession, false, heretical, Catholics and Orthodox*

УДК: 477.4:477.83/86"20" **А.В. Новак**

КОМУНІКАЦІЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ З РЕПРЕЗЕНТАНТОМ ГАЛИЦЬКОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ О. БАРВІНСЬКИМ

На основі аналізу автентичних джерел поглиблено знання про діалог наддніпрянської інтелігенції з відомим громадсько-політичним діячем Галичини О. Барвінським. Показано ролі та внесок у взаємодію інтелектуального світу сторін, що мала кінцевою метою збереження й трансформацію традиції ("народного ґрунту") в історично нову якість – національну.
Ключові слова: *комунікація, інтелігенція, інтелектуальний простір, традиція, нація, кордон, Наддніпрянщина, Галичина*

Постановка проблеми. Сприйняття світу і віднайдення місця для себе у ньому – повсякчас проблема досить актуальна. Бачення "великого на відстані" і нечіткість суто національної позиції – речі досить характерні для модерного українства, надто зважаючи на "біімперіалізм" (розподіл країни між володіннями Романових і Габсбургів) та деякі психологічні особливості "новонароджуваної" нації.

Якщо мова заходить про рівень ментальності, потрібно зазначити, що перша її позиція, а саме: світоглядна (власне сприйняття світу) формується на стадії "національного раннього